

אכן, תפילה אמתית ותשובה אמתית תשובה לתגובתו של אוריאל סימון

תגובתו של פרופ' א' סימון למאמרי על יונה¹ שימחתי, בעיקר בשל שבחיו להסברי על הפולמוס בין יונה לה'²; הרי הסבר זה הוא הוא עיקרו של מאמרי ותכלית ענייני. נקודות המחלוקת בינינו מצטמצמות לשתיים: האחת, פשר תפילת יונה, והשנייה - משמעו של תיאור "נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו" (יונה ד', יא). ועל ראשון ראשון.

הפתרון שהצעתי לקושי הגדול שבתפילת יונה, היה לראות בישועה המתוארת בה התרסה כלפי מידתו של ה', המקבל תשובה ועבודה שאינן באות אלא מיראה ואין סופן להתקיים. זאת על פי הביאור הנזכר לכלול של הפולמוס. סימון סבור שהפתרון "אמנם מושך לב", אך נסתר בעליל ממשמע הכתוב "ויתפלל יונה אל ה' אלהיו" (שם ב', ב): הרי שתפילה אמתית לפנינו. סימון משער, שכוונתי הייתה לקרוא באופן אירוני את המילים "ויתפלל יונה", ולאפשרות זו הוא מתנגד.

צודק סימון שאין לתפוס מילים אלו כאירוניה - אלא שהצעה זו מעולם לא עלתה על דעתי. זאת לפי שמן הלשון "ויתפלל יונה" אין כל קושי על פתרוני לתוכן התפילה. לשון 'תפילה' במקרא מציין אמירת דברים המכוונים להישמע לפני ה' - אך תוכנם של הדברים אינו יכול להיגזר מעצם לשון 'תפילה'. וממה נפשך: אם סבור סימון ש'תפילה' אינה אלא בקשה ותחינה מלפני ה' - הרי עובדה היא שאֵלה אינן קיימות בתפילת יונה שלפנינו. על כורחו יגיע למסקנה שאימץ בספרו³, שה'תפילה' שלפנינו היא תוספת מאוחרת לגוף הספר: בתפילה המקורית אכן הפיל יונה תחינה לשחרורו ממעי הדג. במאמרי (עמ' 77) הראיתי שפתרון זה אינו יכול להוציאנו מן הקשיים. בתגובתו כעת נוקט סימון את האפשרות השנייה שבספרו: יונה בחר מזמור של תודה, כדי שלא לומר אלא את שבחו של ה', שחיים ומוות ברצונו, העונה

1. ד' הנשקה, 'למשמעו של ספר יונה', **מגדים**, כט, תשנ"ח, עמ' 75-90.
2. א' סימון, 'תפילה אמתית ותשובה אמתית', בגיליון זה של **מגדים**, עמ' 127-131.
3. א' סימון, **יונה עם מבוא ופירוש**, סדרת 'מקרא לישראל', ירושלים תשנ"ב, עמ' 28.

לקוראיו בצרתם. סימון מודה אפוא בעובדות, שאין כאן בקשה ותחינה. מהו אפוא שיעור "ויתפלל יונה"? הווה אומר: עמידתו של אדם לנוכח אלוהיו באמרו דברים המכוונים אליו היא תפילה. אכן, לשון תפילה המופקע מעניין הבקשה מצינו גם בשמ"א ב', א: "ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה'..."⁴. אין בתפילת חנה כל בקשה או תחינה (הרי זו כבר נתקיימה); אלא מזמור תודה הוא, ממש כמו בספר יונה. אף על פי כן, עדיין תפילה היא, כפי שנתבאר.⁴ מעתה אף לדרכי כן הוא: התרסתו של יונה לא נאמרה בחלל הריק; בנביא ה' עסקינן, והוא מפנה התרסה זו בכל להט אמונתו כלפי ה', שלפניו הוא עומד בכל עת, אפילו במעי הדג.

ההבדל בין תפילת חנה לתפילת יונה אינו אפוא בגדרן כתפילה: שניהם מכוונים לבם לה' ואומרים לפניו דברים מנהמת לבם, מתוך אמונה שהם יישמעו; והיא היא 'תפילה'. ההבדל הוא בתוכן הדברים: חנה מבקשת להודות לה' על ישועתה, ואילו יונה, המלעיג על עבודה לשם קבלת פרס, נתכוון לזעוק לפני ה', שישועה שכזו אינה ראויה ויש בה משום עיוות הצדק והאמת. התרסה זו, אף ש"באמת אינה תפילה כלל" (מאמרי, עמ' 84), במובנה השגור כבקשה, אכן תפילה אמתית היא במובנה המקראי והדתי, ואף מן הפסגות שזו יכולה לטפס אליהן.

טענת סימון שהמספר המקראי רגיל לדלג על האמירה שהתפילה נענתה, ולתאר במישרין את ההיענות, אינה כמדומה מן העניין: הדוגמות שהוא מביא לקוחות ממקומות שיש בהם בקשה; די אפוא בתיאור ההיענות כדי שנבין כי התפילה נענתה. אך הואיל ולפנינו ייחודה של התפילה דווקא בכך שאינה מבקשת מאומה, אין מקום לדון על היענות. על עניינה של ההקאה נותר אפוא לדון רק מסגנונה ולשונה, וכבר הראיתי במאמרי שאֵלה מלמדים חד-משמעית על שלילת גישתו של יונה.

ומכאן ל"אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו" (יונה ד', יא). העובדות הפרשניות במקרה זה נהירות אף יותר, שכן גם סימון מודה שהאוקימתא ל"אדם", כאילו מכוון לילדים דווקא, אינה באה אלא מן האילוף. אלא שהאילוף הוא תפיסתו, שתשובת אנשי נינוה (כמוה כפעילותם של אנשי הספינה), עומדת על רמה דתית-מוסרית גבוהה, לפי שההישג שבתשובה מיראה הוא הישג רוחני של ממש. לפיכך משתדל סימון לשלול את הביטול שהוא מייחס לי לערכם של אלה, מתוך ציטוטים ארוכים מהפסרת יום הכיפורים שבישעיהו. ברם, אני לא באתי כל עיקר לערער על ערכה של עבודה או תשובה מיראה, אלא להצביע על שלילתו של יונה תופעה זו -

4. ומכאן התקבולת המקראית בין 'רינה' ל'תפילה'. אף סיום החומש השני של ספר תהילים, "כלו תפלות דוד בן ישי" (תהילים ע"ב, כ) מכוון ודאי גם למזמורים שאין בהם אלא שבח ותהילה.

שלילה שה' חולק עליה (וכמובן אף ישעיהו ושאר כל ספרי המקרא). בריחתו של נביא ה' מלפני ה' הרי מעמידה את ספר יונה מלכתחילה כפולמוס בין ה' לנביאו; וברי שלא באתי להכריע כיונה, אלא להבהיר את מהות הפולמוס.

תשובתו של ה' לקטרוגו של יונה על התשובה מראה כוללת הודאה בכך שלפי עצם מצבו הקיומי של האדם, כיצור שאף רוחניותו מעורה בחושניותו, יש בהחלט לתארו כמי ש"לא ידע בין ימינו לשמאלו": לרוב, תשובתו אינה אלא מראה, ולכך אינה אלא לשעתה; עלול הוא לחזור למשובתו משיוסר רושם הפורענות, ורמתו הרוחנית מצויה אפוא תדיר בבחינת רצוא ושוב, בהיעדר יציבות בוגרת. אך חשיבותו של סילוק הרשעה על ידי התשובה, אפילו זו באה רק מן היראה ורק לשעתה, די בה להשעיית הפורענות. כי ה' אינו חומל על האדם בשל יציבות תשובתו, אלא בשל אהבתו לברואיו; ושמחת ה' במעשיו כוללת בחדא מחתא הן את האדם, אשר מנקודת המבט של הרוח הטהור אכן אינו יודע בין ימינו לשמאלו, והן את הבהמה הרבה, שוודאי אינה יודעת זאת.

אמור מעתה: הדוחק הגדול בהעמדת "אדם" כילדים דווקא נובע מהחמצת משמעה של תשובת ה'; הבנתה של זו כמענה לתפיסתו התובענית של יונה כלפי האדם, מסלקת את האילוץ לפרש את הכתוב שלא כמשמעו: "הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו" הוא בלא ספק תיאור כל "אשר יש בה" - ב"נינוה העיר הגדולה" - ותו לא מידי.